

ERDÉLYI MUZEUM

AZ ERD. MUZEUM EGYLET IGAZG. VÁLASZTMÁNYA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

FINÁLY HENRIK,

M. K. EGYET. TANÁR, A MUZ. EGYL. TITKÁRA, A M. TUD. AKAD. L. T.

Megjelen havonként. **Márczius I.** Ára évenként 1 frt 15 kr.

Tartalom: Diependael mint történelmi forrás. Járulék az erdélyi honismerethez, Schmidt Vilmos tanártól — A macedoniai román nyelvjárás, Dr. Szilasi Gergely — Amerikai tanügy a philadelphiai köz-kiallításán, F. L. — A hatodik érzékről, dr. Török Aurél egyet. tanártól Kolozsvárt. — Közlemények a kolozsvári m. kir. tud. egyetem vegytani intézetéből, közli dr. Fleischer A. — Adományjegyzék. —

Diependael mint történelmi forrás.

Járulék az erdélyi honismerethez, Schmidt Vilmos tanártól.

(Folytatás.)

Mádáról 1677 October 16-án azt jelenti Diependael: „dasz er „mit dem Generalen Cob in das Feld solle, dann aber mit Drei- „hundert Mann des eigenen und mit Einhundert fremder Regimen- „ter werde nach Munkacs beordert werden. Um sich mit dem „Obristen Barkoczi, der Eintausend Mann habe, verbinden zu kön- „nen, sei auch Obrist Metternich mit Eintausend Mann dahin, so „dasz wenn General Schmidt in Szathmar die Verbindung erhalte, „ein Corps in der Stärke von Fünf- bis Sechsthalbtausend Mann „sehr leicht könne formirt werden. Er — Diependael — stehe „nur Eine Meile vom Generale Cob entfernt.“¹⁾ És 1677 November 7-kéről Nagy-Mihályból azt írja: „Man habe auf dem Marsche „von Leles bis Szereny von Gefangenen und Uiberläufern erfahren, „dasz nur ein Zwei Meilen langer Pass zur Stellung des Feindes „führe; daher auch der Rückzug bis Grossmichael sei unternommen „worden. Hier, Sechs Meilen von Kaschau und Eperies, könne man „gegen Tokay und Polen hin, ganz nach Bedürfnisz Observationen „anstellen. Die Rebellen wollen über die Theisz und des bevorste- „henden Winters wegen, auseinander. Für jeden kaiserlichen Ge- „fangenen verlangen sie Fünf Thaler Ranzion, für einen Corpora-

¹⁾ „hogy Cob tábornokkal hadjáratra kell indulnia. de azután három- „száz emberrel a maga ezredéből és százzal idegen ezredéből Munkácsra fog- „ják rendelni. Hogy Barkóczy ezredessel, a kinek ezer embere van, egyesül- „hessen, Metternich ezredes is oda indult ezer emberrel, úgy, hogy ha Schmidt „tábornok Szathmáron az összeköttetést fentartja, könnyű lesz egy öt- „hatszáz ezernyi hadtestet alkotni. Ő — Diependael — csak egy mérföldnyire távol „van Cob tábornoktól.“

„len aber Zehn Thaler. Im Ganzen haben sie wohl an Sechzig Gefangene. Frankreich, behaupten die Rebellen, werde ihrethalben mit dem Kaiser einen Krieg beginnen, in Polen aber seien sie vogelfrei erklärt.“¹⁾ Ez utóbbi azonban, úgy látszik, haszontalan szófia volt, mert 1678 Márczius 7-kén azt jelenti Diependael, ez úttal Kassáról: „Die Rebellen sind bei Kőwar gemustert worden, dann ist ein Theil in sein voriges Quartier nach Diószeg und Béli Paul (Kraus II. 390 szerint Apafi tábornoka) ging in Székely, die Anderen liegen mit Franzosen und Polaken um Kőwar, neben dem Generalen Buheimb und Teleki commandirt sie und lässt durch Vösh Márton fortwährend werben. Der Capussi Bassa ging zum Teleki eher als zu Apafi und entschuldigte sich dann damit, er selbst habe den Weg nicht gewusst und sei so geführt worden. Das Land schickte Zwei Commissaere an die Pforte. Buheimb wird sein Quartier in Nagybanya, in der Stadt und im Münzamt machen, obwohl Zwei Herren des inneren Rathes um Befreiung ersuchten.“²⁾

Tudjuk, hogy a császáriak éppen 1677 vége-felé a francziáktól és lengyelektől támogatott és az erdélyiekkel egyesült magyaroktól ismételt vereségeket szenvedtek, a melyek közt tán legérzékenyebb volt az 1677-ki, a mely Nagybánya elstét vonta maga után. Tett-é Diependael erről is jelentést, nem tudhatni. Legközelebb következő, Kassán 1678 October 20-kán kelt levele legalább nem enged effélet következtetni, mert ebben köszönetet mond ugyan valami iránta tanúsított különös kegyért; de egyszerűen kifejézi, hogy ez kiválóan abban az őszinte és benső részvétyben nyilatkozott, a melyet neje elveszte után iránta tanúsítottak. Ő maga hatvanöt éves özvegynek mondja magát. Ez azonban sokkal inkább arra a felfeetésre jogosít, hogy Diependael, tán éppen neje súlyos betegsége miatt, szabadsággal távol volt Magyarországtól, és csak neje halála után tért ismét vissza állomására. Már 1678 October 31-kén

¹⁾ „Az úton Lelesztől Szerednyéig (az eredetiben Szereny hihetőleg német kiejtés szerint) foglyoktól és szökevényektől megtudták, hogy csak egy két mérföldnyi szoros vezet az ellenség állásához; azért visszavonultak Nagymihályig. Itt hat mérföldnyire Kassától és Eperjestől, akár Tokaj, akár Lengyelország felé lehet észleleteket tenni, a mint éppen a szükség kívánja. A lázadók át akarnak kelni a Tiszán, és a beálló tél miatt el akarnak oszlani. Minden császári fogolyért öt tallér váltságot követelnek, egy káplárért pedig tíz tallért. Egészben alkalmasint van mintegy hatvan foglyok. A lázadók azt állítják, hogy Franciaország értök háborut fog kezdeni a császárral, Lengyelországban azonban törvényen kívül valóknak vannak nyilvánítva.“

²⁾ „A lázadók felett Kővárnál szemlét tartottak, azután egyik rész, visszatért előbbi szállásaiba Diószegre, és Béli Pál elment Székelyba (?), a többiek francziákkal lengyelekkel Kővár körül táboroznak Buheimb (Buchheim?) tábornok mellett, és Teleky vezényli, és Vösh (?) Mártonnal folyton toboroztat. A kapusi basa előbb ment Telekyhez mint Apafihoz és aztán avval mentette magát, hogy ő maga nem tudta az útát és úgy zették. Az ország két biztost küldött a portához. Buheimb szállását Nagybanán a városban és a pénzverdében fogja venni, noha két Ur a belső tancsból felmentést kért.“

levelezése ismét kezd hozni tudósításokat a háboru színhelyéről, e napról t. i. Kassáról tudatja: „General Leslie will nach beendeter „Weinlese die Truppen zusammenziehen und gegen den Feind; so „dasz der Abmarsch von hier am 2 November erfolgt, obwol man „von dem Feinde vorläufig noch gar nichts weisz.“¹⁾

Megtörtént-e a csapatösszpontosítás és minő sikerrel; az előtünk levő itt tárgyalt kútfőből nem lehet kimutatni. Egy katonailag balul kiütött vállalatot katonai rövidséggel ír le a levelezés következő darabja, a mely Kassán, 1679 Aprilis 7-kén kelt: „Vor- „gestern — így szól — ist General Leslie mit namhafter Mannschaft „zu Fusz und zu Pferd gegen Torna und Dewin. Das Erste, so „hoch und vortheilhaft gelegen, lässt er blokiren, da es an Was- „ser Mangel leidet. Es wurde zwar schon vor 8 Tagen von Dra- „gonern blokirt; aber Obristlieutenant von Bood ging gegen Ordre „bis unter das Thor, wo der Feind einen Ausfall machte und den „Obristlieutenant durch den Kopf schosz. Die Gemeinen lassen ihre „Offiziere im Stich, Ein Hauptmann, Ein Capitain, Zwei Lieutenants und achtzehn Gemeine werden niedergehauen. Die Fliehenden rettete nur die Reiterei vor dem nachsetzenden Feinde.“²⁾

A Tököly Imrétől meglehetősen szerencsével folytatott háboru, az egyes összcütközésekben szenvedett veszteségek, és az öhajítás valahára uralkodhatni a helyzeten újra hoztak császári hadakat az országba. Erre vonatkozólag mondja Diependael Kassán 1679 Augustus 14-kén kelt levelében: „Obrist Kaunitz mit Cürassieren und „Obrist Lodron mit seinen Kroaten kommen und General Dunewalt „convoirt sie. Theköly steht bei Tur und fordert Alles zum An- „schlusse an ihn auf.“³⁾ De már Kassán 1680 Februarius 9-kén kelt legközelebbi levelében ezt olvassuk: „Der Feind hat Stillstand „angesucht, aber ungereimte Conditiones vorgeschlagen. Restitution „in integrum, Libertas der Kirchen und Güter und Landesverweisung der Deutschen. Strassoldo hat dies gänzlich abgeschlagen. „Die Truppen werden concentrirt, weil Wesseleny verwichene Nacht, „um Mitternacht, mit Neunhundert zu Pferd zu Moldaw und Peter- „hazy zu Nagydro ankamen, welche nur den Theköly mit den üb-

¹⁾ „Leslie tábornok a szüret lejárta után össze akarja voini a hadakat és az ellenségre menni; úgy hogy az elindulás innen November 2-kán lesz, noha egyelőre még semmit se tudni a; ellenségről“

²⁾ „Tegnap előtt Leslie tábornok tetemes erővel gyaloggal és lovassal elindult Torna és Devin (?) felé. Az előbbi, a mely magasan és előnyösen fekszik, ostromzár alá véteti, minthogy vízben szükségét szenved. Ezelőtt 8 nappal már zár alá vették volt ugyan valami dragonyosok; de Bood alezredes rendelet ellenesen a kapuig nyomult elő, a hol az ellenség kirozott és az alezredes főbe lőtte. A köztítézek cserben hagyták tisztjeiket, egy százados egy kapitányt, két hadnagyot és tizennyolcz köztítézt felkoncizáltak. A futókat csak a lovasság mentette meg az üldöző ellenségtől“

³⁾ „Kaunitz ezredes vértésekkel és Lodron ezredes horvátjaival ide jönnek, és Dunewalt tábornok kíséri őket. Tököly Turnál áll és mindenkit felhív a csatlakozásra.“

„rigen erwarten; daher bei Jezyl, Eine Meile von Turna sich lagerten und Drei Tage sich dort aufhalten wollen.“¹⁾ Három nappal későbben 1680 Februarius 12-kén azt írja Diendael ugyan-
csak Kassáról: „Strassoldo schreibt, der Stillstand sei getroffen bis
„die kaiserliche Confirmation herabkommt. Baron Zweier sei mit
„den Punkten des Friedenstractates an den kaiserlichen Hof. Der
„Theköly steht noch zu Moldau und kann wegen der schlimmen
Strassen nicht in das Beregher Comitat.“²⁾

Ez alkalmasint kétségbe nem igen vonható adatok szerint volna kiigazítandó Neugeboren „Handbuch der Geschichte Siebenbürgens“ (283 l.) és az ő kútfejei.

Kiegészítőleg aztán a Kassán Márczius 1-jén 1680 kelt levél így szól: „Vor Zwei Tagen ist Graf Strassoldo und Braeuner und
„der Obercommissär Schlipko angekommen zu reformiren, was sie
„dann auch in Szathmar thun werden. Der Tokely zog in das Ugo-
„ezer Comitat und Török nicht zugenommen, verfolgt zog er aus
„der Gegend von Eperies nach Miskolcz. Und so ist denn Armis-
„titium bis auf kaiserlichen Befehl.“³⁾ Ez utóbbi ügyre vonatkozólag még azt mondja aztán Kassán 1680 Márczius 22-én kelt levelében: „Graf Strassoldo und Baron Hagen sind mit der kaiserlichen
„Confirmation des Stillstandes an Tekoly ob, aber noch nich retour.
„Ich erwarte Braeuner von Szathmar zur Reduction meines Regi-
„mentes und will dann nach Neuschloss (Ujvár?)“ — ⁴⁾

Hogy a hadakozók ez egyezménye nem volt tartós, ki nem tudja?

¹⁾ „Az ellenség egyvernyugvást kért, de képtelen feltételeket szabott. Viszszahelyezést az előbbeni állapotba, teljes szabadságát az egyházaknak és javaiknak. Strassoldo ezt egészen elutasította. A hadakat összevonják, mert Wesselényi az éjjel éjfélkor kilenczszáz lovassal érkezett Szepsibe és Péterházy (Petneházy?) Nagyidára (?), a kik már most Tökölyt a többiekkel várják; ezért Jeryl (?) mellett egy mértföldnyire Tornától táborba szállottak, és ott három napig szándékoznak időzni.“ — Itt is, mint előbb vagy roszul írta le Diendael maga a magyar neveket, vagy pedig roszul olvasta el a közlő az írást. Az előbbeni azonban valószínűbb Szerk.

²⁾ „Strassoldo azt írja, hogy a szünet létre jött, a míg a császári megerősítés leérkezik. Báró Zweier a békeszerződés pontozataival a császári udvarhoz ment. Tököly még mind Szepsiben van, és a roszt utak miatt nem mehet Beregh megyébe.“

³⁾ „Ez előtt két nappal gróf Strassoldo és Braeuner és Schlipky főbiztos megérkeztek a sereg újjászervezése végett, a mit majd megtesznek Szathmaron. Tököly Ugocsa megyébe vonult és Törököt nem vitte magával (? a német szöveg itt érthetetlen), üldözve elvonult Eperjes tájáról Miskolczra. Így tehát fegyverszünet van császári röndeletig.“

⁴⁾ „Gróf Strassoldo és báró Hagen a szünet császári megerősítésével elmentek Tökölyhez, de még nem tértek vissza. Én Breunert várom Szathmarról ezredem feloszlátása végett, aztán Neuschloss-ba szándékozom.“ — Közlő a Neuschloss néven valami magyar helyet keres, valami Ujvár nevűt. Valószínűbbnek tartom, hogy D. Morvaországba akart menni, a hol Littau mellett van ily nevű helység az olmützi kerületben. Szerk.

A még hátra levő két levél Kassáról 1680 Márczius 29-ről és Besztercebányáról 1683 Januárius 30-ról tisztán személyi, tehát alárendelt jelentőségű. Az előbbeniben azt mondja: „Heut um „Zehn Uhr vormittags kam Graf Braeuner von Szathmar hier an, der „mein und das Herbersteinsche Regiment reducirte“¹⁾, és az utóbbiban tudatja Diendael: dasz er mit Viertausend Mann zu Fusz „in den Bergstädten stehe, von wo aus er einige in Oberungarn „im Armistitio befindliche Posten abzulösen habe, während ihm der „hiesu nöthige Tököly'sche Geleitschein noch fehle.“²⁾

Bár mi csekély jelentőségűeknek látszassanak is első pillanatra az e harmincz levélben elszórt és itt kiszedett adatok, mégis épp annyira kövekhez hasonlíthatók, a melyek csak majd a szakértő építőmester ügyes és avatott kezében nyerik teljes értékök szerinti becsöket és megillető helyöket. En, távol attól az országtól, a melyhez legszebb emlékeim tapadnak, megelőgszem, ha e jövődöbéli építésznek a szerény targonzás szolgálatát megtettem.

A maczedoniai román nyelvjárás.

(Vége.)

Még egy pár szó a rendhagyó igékről. Ezek közé sorolandók azon részint I., részint IV. hajlítású igék, melyek a jelentő és kötmód jelenének egyes számában s a többes 3. személyében, ugyszinte a parancsoló módban is, az igető és személyrag közé amazoknál *edi* (ez), emezeknél pedig *esc* szótagot iktatnak, mit a m-r. nyelvjárás gyéribben tesz s a parancsoló mód egyesét utolsó helyen említett igék-nél, a mármarosí román tájbeszéddel megegyezőleg, az *esc* szótag és a személyrag apocopálásával képezi, p. o. *floré tu* virulj te, d-r. *infloresce* vagy *inflori tu*. Továbbá *dau* adok, *stau* állok, *liéu* veszek igék jelentő módu jelen idejének többes 3. személye a m-románban *da*, *sta*, *liea*, helyesebben mint a d-r. egy *u*-val megtöltött *dau* stb., habár különös dolog, hogy a calabriai olasz nyelvjárásban éppen úgy, *egliño stau* ők állanak, hallhatja az ember.³⁾ *Sta tu* állj te parancsoló módu alak is fölülmulja az éjszaki román szlávós *stai* alakját; de már *sciu* tudok ige kötmódu jelen idejének 3. személye *sciba* nyelvtanilag nem oly tiszta, mint a d-r. *scia* tudjon. Végül elhallgatva *dedi* adtam, *steti* álltam, *veni* jöttem régi latinus mult-alakok mainap is általános használatát a m-románban, csak még *beu* iszom, *vreu* akarok igékről jegyezzük meg, hogy ezek többes 3. személye a

¹⁾ „Ma tiz óraker délelött megérkezett gróf Braeuner Szathmárról, a ki „az én ezredemet és a Herberstein-félt felosztatta.“

²⁾ „hogy négyezer gyalogkatonával a bányavárosokban állomásoz, a honnan egynehány hadállomást, a mely a szünet terin áll, fel kell váltania, hollott az erre szükséges szabadalomlevele még nincs meg.“

³⁾ L. Fernow *Italische Mundarten*, 323. 1.